

ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE “DEVLET SOSYALİZMİ”

29 Ocak 2022

Yıldırım Koç

Mustafa Kemal'in, 1904 yılında, daha 23 yaşında bir gençken yazdığı not şöyledir: “Evvla sosyalist olmalı, maddeyi anlamalı!” (ATABE, C.1, s.15)

1904 yılında daha ne 1905 Rus Devrimi, ne 1917 Ekim Devrimi ve Sovyetler Birliği vardı. Genç Mustafa Kemal, dünyayı kavrayabilmek için bir düşünce sistemi olarak sosyalizmi gerekli görüyordu.

Bu anlayışı bu cümleyle sınırlı kalmadı; daha sonraki yıllarda pekişti ve yerleşti.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki anlayışının gelişmesinde önemli bir kavram, “devlet sosyalizmi”dir.

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın daha ilk günlerinde bile “devlet sosyalizmi”ni savunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonraki yıllarda “devlet sosyalizmi”ne ilişkin ilk değerlendirmesi, Sovyet Rusya'nın bir temsilcisiyle 1919 Mayıs'ında yapılan görüşmededir.

Teşkilatı Mahsusa başkanlarından Hüsametdin Ertürk'ün *İki Devrin Perde Arkası* kitabında Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da Sovyet Rusya temsilcisi Budyeni (Budyonni) ile görüştüğü ve ona Anadolu'da kurulacak hükümetin “devlet sosyalizmi”ni benimseyeceğini söylediği belirtilmektedir. (Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1957, s.339)

Bu görüşme Rasih Nuri İleri'nin 1970 yılında yayımlanan *Atatürk ve Komünizm* kitabında ele alındı. (Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1970, s.29) Ancak bu konuda daha sonra yapılan çalışmalar, bu görüşmeyi tartışmalı kıldı. Mehmet Perinçek, 2005 yılında yayımlanan *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri* kitabında bu tartışmaları özetlemekte ve konuya açıklık getirmektedir. M. Perinçek'e göre böyle bir görüşme olmuştur, ancak görüşülen kişi, büyük olasılıkla, Budyonni değil, Budu Mdivani'dir. (Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, *Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yay., İstanbul, 2005, s.28-38)

“Devlet sosyalizmi” kavramı önce Lasalle, Rodbertus ve Friedrich List gibi Alman devlet sosyalistleri tarafından geliştirildi. Ancak buradaki amaç, geç kalmış Alman kalkınmasının Alman sermayedarları tarafından gerçekleştirilmesinde, özellikle İngiliz sanayi ile rekabetinde devletin müdahalesi ve katkısıydı. Almanya'nın “devlet sosyalizmi”, Almanya'yı emperyalist bir ülke yapmayı amaçlıyordu.

Devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi anlamında “devlet sosyalizmi” anlayışı, özellikle Harp Okulu'ndaki Alman öğretmenler aracılığıyla Osmanlı'ya taşındı. İttihat ve Terakki, bu anlayışla hareket etti. İttihat ve Terakki'nin “milli ekonomi” anlayışı, emperyalist güçlerin dünya ölçeğinde kapıştığı bir dönemde bir az gelişmiş ülkede sanayileşme çabasıydı; diğer bir deyişle, Alman deneyiminden farklıydı. Ayrıca, İttihat ve Terakki'nin önünde bir Sovyet Rusya deneyimi yoktu. İttihatçılar, bir “milli burjuvazi” yetiştirerek ekonomik kalkınmayı sağlamaya çalıştılar ve onların “devlet sosyalizmi”nin amacı, devletin bu milli burjuvazinin gelişmesine katkıda bulunacak biçimde ekonomiye müdahalesiydi.

Mustafa Kemal Paşa'nın “devlet sosyalizmi” ise bu anlayışlardan da farklıdır; Sovyetler Birliği'nin 1960'lı yıllarda az gelişmiş ülkeler için önerdiği “kapitalist olmayan yol” anlayışının öncülüdür. Nitekim, daha 1921 yılının sonunda Sovyet Rusya temsilcisi M.Frunze'nin Mustafa Kemal Paşa'ya önerdiği “devlet sosyalizmi” modeli, daha sonraki dönemlerin “kapitalist olmayan yol”udur. (“Kapitalist olmayan yol” konusunda bakınız: V.Solodovnikov-V.Bogoslovsky, *Non-Capitalist Development, An Historical Outline*, Progress Pub., Moskova, 1975. Lenin'in bu konudaki görüşleri s.22-29 arasında özetlenmiştir.)

Mustafa Kemal Paşa'nın “devletçiliği” veya “devlet sosyalizmi”, Almanya kökenli “devlet sosyalizmi”, İttihat ve Terakki'nin büyük çoğunluğu başarısızlıkla sonuçlanan girişimleri ve Sovyet deneyiminden yararlanan, siyasi bağımsızlığı koruyacak ve pekiştirecek ekonomik bağımsızlığın temelini oluşturan halkçı ve planlı bir devletçiliktir; milli demokratik devrim sürecinde üretim araçları

mülkiyetini kamuya devrederek ve sermayedar sınıfın gücünü kısıtlayarak, adım adım sosyalizmin inşasıdır.

Türkiye’de 1923-1945 döneminde devletçilik hayatın her alanında hakim oldu. İttihatçıların amacı, “milli ekonomi” anlayışıyla, Batı’da olduğu gibi bir burjuvazi yetiştirerek ülkeyi güçlendirmekti. Mustafa Kemal Paşa’nın “devlet sosyalizmi” anlayışıyla uygulattığı devletçilik ise, daha sonraki yıllarda “kapitalist olmayan yol” olarak da ifade edilen ve emperyalizmin ve hatta kapitalistlerin etkisini sınırlamaya ve silmeye çalışan bir uygulamalar bütünüydü. Planlı ekonomiyle birlikte uygulanan devletçilik, burjuvaziye hizmet etmiyordu; uluslararası ve yerli burjuvaziye zayıflatmayı amaçlıyordu. Amaç, emperyalizm çağında emperyalizme karşı durabilecek tek güç olan güçlü ve bağımsız bir devlet yaratmaktı. Devlet de ülkenin bütünlüğünü ve bağımsızlığını temel amaç kabul eden ve bunun tek yolunun da ekonominin sermayedarlara teslim edilmemesinden geçtiğini bilen emekçi kökenli vatanseverlerin yönetimindeydi. Bu dönemde kurulan devlet işletmeleri, sağladıkları demokratik işçi ve memur hakları ve yarattıkları sosyal tesislerle, çölde vahalar gibi, geleceğin halkçı devletinin veya sosyalizminin nüvelerini oluşturdu. Milli demokratik devrim ile sosyalizmin bir süreç içinde adım adım inşası iç içe geçmişti.

Burada önemli olan, Mustafa Kemal Paşa’nın daha 1919 yılında benimsediğini açıkladığı “devlet sosyalizmi” anlayışının, düşünülmeden veya Sovyet Rusya’yı işbirliğine ikna etmek için kullanılmış bir kavram olup olmadığıdır. Atatürk’ün uygulamaları, bu kavramın bilerek ve genişletilerek benimsendiğini açıkça göstermektedir.

Ayrıca, bu yıllarda yapılan diğer bazı yayınlar, çok öne çıkmasa veya CHP’nin resmi belgelerine aynen geçirilmeseyse bile, bu kavramın İttihat ve Terakki döneminden beri tartışıldığını, kabul gördüğünü ve Mustafa Kemal Paşa tarafından da, içeriği Türkiye’nin o günkü koşullarına uyacak biçimde geliştirilerek benimsendiğini göstermektedir. Zaten bu kavramla kastedilen, Atatürk döneminde uygulandığı biçimiyle “devletçilik”tir ve bu anlayış 1931 yılında CHP Programına ve 1937 yılında Anayasaya konmuştur.

1921 yılının İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey, 16 Şubat veya 16 Mart 1921 günü *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*’ne verdiği demeçte devlet sosyalizmini şöyle savunuyordu:

“Devlet Sosyalizmine muarız olanlar (karşı çıkanlar), ferdiyeti kuvvetli; sermayesi mebzul (bol) memleketler ahalisidir. Tanzimat-ı Hayriye’den beri gayr-ı müsavi (eşit olmayan) şerait tahtında (koşullar altında) Avrupa kapitalinin memleketimize mümtaz bir şekilde girmesinin ve menabi-i iktisadiyemize (ekonomik kaynaklarımıza) hâkim bulunmasının müessif (üzücü) tesir ve neticeleri gözümüzün önündedir.

“Devlet Sosyalizminin veyahut bu esasata müteallik (ilişkin) herhangi iktisadî ve içtimaî (toplumsal) nazariyelerin memleketimizde tatbikinden mütevellit (doğan) faydaları yakından görmek için Anadolu’yu baştan başa tetkik ile mahsulât ve masnuatımızı (ürünlerimizi) nev’î ve derecelerine göre tasnif etmek ve her bir nev’î için mahiyetine ve hususî şekline nazaran karar ittihaz eylemek (almak) iktiza eder (gerekir) (...)

“Devlet sosyalizminin fevaidini (yararlarını) müteaddit misâllerle teyit etmek mümkündür. Burada uzun süreceği için başka zamana tâlikını (bırakılmasını) daha muvafık (uygun) buluyorum. Şu kadar söyleyeyim ki Almanya’da devlet sosyalizminin tatbiki pek güzel neticeler vermişti.” (Ö. Şahingiray, (der.), Celâl Bayar’ın Söylev ve Demeçleri, 1921-1938, Ekonomik Konulara Dair, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.8)

Bu dönemin en önemli yayın organı *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* idi. Mustafa Kemal Paşa’nın doğrudan denetimi ve yönlendirmesi altındaki bu gazetede Hüseyin Ragıp imzasıyla 6-7-8 Mart 1921 günleri yayımlanan “Sağdan Sola Doğru” başlıklı üç makale, bu konuyu ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Hüseyin Ragıp (Baydur), *Hakimiyeti Milliye*’nin yazarları müdürlüğünü yapmış, daha sonraki yıllarda önemli devlet görevlerinde bulunmuş bir kişiydi ve Dr.Reşit Galip’in ağabeyidir.

Celal Bayar’ın aktarılan görüşlerinin son bölümü ve Hüseyin Ragıp Bey’in sözü edilen yazıları, konuya açıklık getirmektedir. “Devlet sosyalizmi” kavramı ile kastedilen Atatürk döneminde uygulandığı biçimiyle devletçiliktir. Hüseyin Ragıp Bey, “devlet sosyalizmi”ni savunurken, Sovyet

Rusya ile önemli bir antlaşmanın imzalanacağı günlerde, Bolşeviklik'e ve komünistliğe açık bir biçimde karşı çıkmaktadır.

Hüseyin Ragıp Bey'in makalelerinin ilgili bölümleri aşağıda sunulmaktadır:

"İktisat Vekili Celâl Beyefendi'nin, birkaç gün evvel yazarımıza devlet sosyalizminin faydalarından bahsetmiş olması, bu mühim sorunda hükümetin de bizimle hemfikir olduğunu gösterir. Bütün bu izahattan anlaşılır ki, dünya hadiseleri, siyasetinde olduğu kadar iktisadiyatında da devletçiliğe, sosyalizme, sola doğru gitmektedir. Bu cihani istikamete aykırı gitmek için, insanın pek olumsuz bir kaniya sahip olması lazım gelir. Dolayısıyla her millet gibi bizim de, gideceğimiz yol, kendi kendine açılmış oluyor. (...)

"Şimdi sosyalizm cereyanlarının en kuvvetlisi, aşırıların idaresindedir. Yakın vakte kadar bu aşırıları, pek az farklarla Rusya'da 'Bolşevik', Almanya'da 'Spartakist', Macaristan'da, Fransa'da, İtalya'da ve İsviçre'de 'komünist' deniliyordu. Üçüncü Enternasyonal, bunların hepsini bir isim altında 'komünist' unvanıyla topladı ve hepsine aralarındaki farkları kaldıran ortak bir talimatname gönderdi.

"Acaba biz bu sınıfa dahil olabilir miyiz? İmkânı yok! Türkiye için bu zamanda herhangi şekilde olursa olsun 'Bolşevik' veya 'komünist' bir idare ihtimali tasavvur etmek sadece gülünç bir safdillik olur. Şimdiye kadar bizde komünist bir hükümet şekli imkânını tasavvur edenlerin, komünizmi hiç de anlamadıklarına şüphe yoktur. Bu kanaatimi bilhassa onları dinleye dinleye edindim. Bizim tek tük komünistler bu fikri kabul ederken 'zaten esasları İslam dininde mevcuttur' diyorlar. Halbuki dünyada komünizmin hiç de hoşlanmadığı bir müessese varsa, o da din, yalnız İslam dini değil, genel olarak dindir. (...) Hakikat bu merkezde iken, bizde birisi çıkar da, komünizmi 'esasen İslam dininde mevcuttur' diye yaymaya kalkışır, bu husustaki cehaletini ortaya koymuş olmaktan başka bir şey yapmaz.

"Türkiye için komünist bir idare tasavvuruna imkân bırakmayan sebepler, yalnız dini değil, aynı zamanda millidir de. Komünizm demek, bir nevi enternasyonal, milliyetin haricinde bir nevi dünya hükümeti demektir. Bir komünistin ne hususi 'milli' bayrağı, ne de hususi bir milliyeti vardır. Komünizm, bütün milli bayrakların ortadan kalkmasını ister. Komünist için yalnız bir bayrak vardır: Kızıl ihtilal bayrağı! (...)

"Biz, şimdi bütün vasıflarıyla tam, temiz ve heyecanlı bir milliyetperverlik içinde gelişen bir milletiz. Bu sınırı geçip, komünizme gitmek, başımızı sert duvara çarpıp kırmaya benzer. Türkiye için komünist cereyanların zararlarını söylüyen yalnız biz değiliz. Siyasi ve askeri sebeplerle aynı safta emperyalizme karşı müşterek silah arkadaşlığı ettiğimiz Sovyet reisleri de aynı fikirdedirler. (...)

"Sosyalizmin pek çok esaslarını, milli idaremizi bozmadan alır, tatbik ederiz. Mesela şirketleri yavaş yavaş millileştiririz. Hükümet tekeline halk lehine çoğaltırız ve ayrıntısı burada uzun sürecek daha birçok ıslahat yaparız. Özel tabiriyle, bir nevi devlet sosyalisti oluruz. Fakat hakiki vasfımız, Avrupa matbuatının koyduğu isimdir: Milliyetperver Ankara Hükümeti." (Hüseyin Ragıp, "Sağdan Sola Doğru," Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi, Hâkimiyeti Milliye Yazıları, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.125-134)

1931 yılında Afetinan imzasıyla yayımlanan *Medenî Bilgiler* kitabında Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı bölümde anlatılan "devlet sosyalizmi", devletçilik ve halkçılıktır. *Medeni Bilgiler*'deki ilgili bölüm şöyledir: "Bu içtimaî teminlere devlet sosyalistliğine yaklaşarak varılabilir. Bu yol, kanun yoludur. Meselâ: (1) İş kanunu. (2) Şehirlerin ve atelyelerin sağlık koruma kanunu. (3) Sari hastalıklara karşı koruma kanunu. (4) Amelenin ihtiyarlığı ve kazalara karşı sigorta kanunu. (5) Hasta ve ihtiyar yoksullara mecburî yardım kanunu. (6) Çiftçi sandıkları kanunu. (7) Yardım cemiyetleri kurulması kanunu. (8) Ucuz evler yapılması kanunu. (9) Mektep çocukları için mekteplerde kooperatifler. Bütün bu gibi cemiyetlere devlet bütçesinden yardım. Bu ve buna benzer hususları temin için kanunlar yapılır ve tatbik olunur." (Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s.72)

"Devlet sosyalizmi" konusu Tekin Alp'in 1936 yılında yayımlanan *Kemalizm* kitabında da ele alındı:

“Maamafih, Kemalist devletçiliğin endüstriyel sahada tahakkuk ettirdiği işleri sureti mahsusada zikretmek lâzımdır. Bu sahada, Kemalist devletçiliğin hakikî bir devlet sosyalizmi şeklini aldığı, devletin sermayedarlık, müteahhitlik ve tüccarlık ettiğini görüyoruz.”

“Devletçilik, şimdiye kadar millî ekonominin devletin müdahalesi faydalı ve zarurî görüldüğü bazı şubelerine münhasır bir nevi devlet sosyalizmi idi.”

“Bizde devletçilik mevzuu bahsolunca, hiç şüphesiz devletçiliğin en birinci şekli olan ekonomik devletçilik değil, aynı zamanda, başka memleketlerde hemen hemen hiç bilinmeyen sosyal ve kültürel devletçilik de anlaşılır. (...) Kemalist devletçiliği izah etmek için devlet sosyalizmi, ekonomi dirije ilh. gibi klâsik formüller ileri sürmek kâfi değildir. Çünkü, yeni Türkiye'nin devletçilikten maksadı yalnız ekonomiyi değil, aynı zamanda sosyete ve kültürel hayatı da idare etmektir. Hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmaması lâzımdır.” (Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936, s.234, 253, 262-264)

Cumhuriyet'in ilk yıllarının ünlü Adliye Vekili ve ardından anayasa hukuku profesörü Mahmut Esat Bozkurt da Atatürk'ün sağlığında yazdığı ve ancak daha sonra yayımlanabilen *Atatürk İhtilali* kitabında “devlet sosyalizmi” konusuyla ilgilendi.

M.E.Bozkurt, “Devlet Sosyalizmi Nedir?” diye sorduktan sonra şu yanıtı veriyordu: “Özel mülkiyeti tanıyan, fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek ve milli kalkınmayı başarmak için devlete ekonomik işlerde kontrol ve teşebbüs hak ve yetkilerini kabul eden bir sistemdir.”

M.E.Bozkurt, “devlet sosyalizmi” konusunda Paris Hukuk Fakültesi profesörü Henry Truchy'nin ve Wagner'in görüşlerini aktardıktan sonra, Alman sosyal demokratlarından Lassalle'ın görüşünü onaylıyor ve şöyle yazıyordu: “Öyle ya. (...) Devlet bir tokat vuranı bile cezalandırıp dururken, kalın sermayeleriyle binlerce ve binlerce insanı sömürenlere nasıl göz yumabilir. İşte bize göre, sosyal haksızlığı önleyecek olan gerekli tedbirler, devletçilik sistemi içinde kâfi derecede gözetilmiştir. Türk devletçiliği de kendisini bu esaslarla ifade etmektedir.”

M.E.Bozkurt daha sonra da şu yargıya varıyordu: “Bize her yönden uyan ekonomik politika: Devletçilik, devlet sosyalistliği idi.” (Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali, I-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.197-198, 204)

1930'lu yılların sonlarına kadar devam eden “devlet sosyalizmi” tartışması, büyük ölçüde bu dönemde Avrupa'daki sosyalist-komünist bölünmesi ve kavgasından da etkilenen ve CHP'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin “devletçilik” ve “halkçılık” ilkelerinde ifadesini bulan bir kavramdı.

Sadri Etem'in, 1933 yılında yayımlanan kitabında, devletçilik konusunda yapılan değerlendirme, o yıllarda yaygın olan düşünceyi yansıtmaktadır: “Türkiye devletçiliği, (1) memleketin büyük, fakat yakında gelir getirmeyecek olan iktisadi işleri için, (2) memleketin yabancı sermayesi önünde toptan proleterleşmemesi için, (3) memleket içindeki zümreler arasında mücadelelere mâni olmak için ilkeleştirilmiştir.” (Sadri Etem, *Türk İnkılabının Karakterleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Devlet Matbaası, 1933; 2. Basım, Kaynak Yayınları, 2007, s.116)

Atatürk'ün “devlet sosyalizmi” anlayışı, Türkiye'ye özgü ve barışçıl yoldan sosyalizmin inşası girişimiydi. Bu anlayış, 1946 yılından itibaren uygulanan devletçilik anlayışından temelden farklıydı.